

ДОПОВІДІ НА ПЛЕНАРНОМУ ЗАСІДАННІ

УДК 021.61

Бакуменко Лариса Григорівна,

заступник директора

наукової бібліотеки

Харківського державного університету харчування та торгівлі

пошт. адреса: ХДУХТ, вул. Клочківська, 333, м. Харків, 61051, Україна

конт. тел.: 349-45-35, 349-45-37

e-mail: biblio-hduht@mail.ru

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ РЕПОЗИТАРІЇВ БІБЛІОТЕК ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

Інтернет фундаментально змінив практичні та економічні реалії розповсюдженні наукового знання та культурної спадщини. Нині він надає шанс скласти глобальне і інтерактивне уявлення про людські знання, включаючи культурну спадщину, і гарантувати всеосяжний доступ до нього. Організація відкритого доступу (ВД) як важливої процедури вимагає активних зобов'язань і внесків від кожного виробника наукового знання і утримувача культурної спадщини.

На сьогодні великої популярності набуває науковий індекс цитування (SCI – Science Citation Index) та звітне цитування журналів (JCR – Journal Citation Reports), що випускаються Інститутом наукової Інформації (ISI – Institute for Scientific Information), США. ISI забезпечує якісне опрацювання даних, але не встигає за швидким зростанням інформаційних потоків. Досить мала кількість українських видань аналізується цією організацією. Така ситуація зумовлена й іншими причинами: мовний бар'єр, низька якість рецензування й оформлення публікацій, недостатній розвиток української науки в цілому, грошова оплата та ін.

Україна значно відстає щодо питань інтеграції до світового наукового простору, тому їй у край важливо сьогодні мати власну базу даних, яка значно підвищить рівень цитованості та популярності вітчизняних науковців. Такий портал можна сформувати на основі створених у регіонах бібліотеками вnz інституціональних репозитаріїв (IP).

Отже виникла потреба дослідити сайти IP бібліотек вnz України, з метою визначення їх ролі та місця у формуванні національного соціокомунікаційного простору на основі аналізу їх структури та наповнення електронними документами. Першим етапом дослідження стало виявлення всіх репозитаріїв, створених в Україні та функціонуючих в мережі Інтернет. Дослідження сайтів IP державних бібліотек вnz здобувачем в мережі Інтернет свідчить, що нині в Україні створено та надано доступ до 46 репозитаріїв.

Згідно з цими даними із вказаних 46 українських репозитаріїв 42 вnz мають свій інституціональний репозитарій. У якості національного корпоративного об'єднання виступає ElibUkr – Electronic Library of Ukraine

(корпоративне об'єднання цифрових репозитаріїв України), міжнаціонального – Central and Eastern European Marine Repository (CEEMAR).

За типом-видовою структурою українські репозитарії розподіляються на:

- *за територіальною ознакою*: континентальні («Цифрове сховище європейських раритетів» – сховище раритетів Інституційно-операційних закладів Європи), міжнаціональні (тематичний репозитарій Central and Eastern European Marine Repository (CEEMAR) – Болгарія, Польща, Росія, Україна), національні (НБУВ, ElibUkr) та інституціональні (однієї інституції);

- *залежно від суспільного призначення*: тематичні: галузеві (Central and Eastern European Marine Repository (CEEMAR) – тематичний репозитарій) та інституціональні (однієї інституції); соціальні (Архів громадянського суспільства МВФ);

- *за типами та видами документів*: репозитарій раритетних видань (Old Printed Books – digital repository of European rarities («Цифрове сховище європейських раритетів»), репозитарій перекладів (Архів Міжнародного фонду «Відродження» – електронний архів книг програми «Проект перекладів»), репозитарій періодичних видань (Національна бібліотека України ім. В. Вернадського – Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України);

- *за характером взаємодії*: корпоративні (континентальні «Цифрове сховище європейських раритетів» – сховище раритетів Інституційно-операційних закладів Європи), міжнаціональні (тематичний репозитарій Central and Eastern European Marine Repository (CEEMAR) – Болгарія, Польща, Росія, Україна), національний міжінституціональний проект ElibUkr – Electronic Library of Ukraine – корпоративне об'єднання цифрових репозитаріїв України); локальні (однієї інституції).

Переважає більшість використовує програмне забезпечення (ПЗ) dspace – 34 репозитарії, eprints використовує – 9 репозитаріїв, ПЗ «Софія» – 1, підтримують будь-яке ПЗ – 2 репозитарії. Використання більшістю університетських бібліотек ПЗ Dspace можна пояснити тим, що це забезпечення, на наш погляд, набагато зручніше, ніж Eprints як у використанні, так і в можливостях створення та наповнення.

Розглянемо репозитарії, що використовують ПЗ Dspace.

Матеріали репозитаріїв, створених на основі ПЗ Dspace можна переглянути *за такими параметрами пошуку*: фонди та зібрання, або розділи і колекції, або спільноти та колекції; дати випуску; автори; заголовки; теми; назви; ключові слова; дати надходження; перекладачі; видавництва; дати видачі; предмети; підтримка; нові матеріали; топ 10 публікацій; топ 10 авторів; часті питання; статистика.

Кожен репозитарій із запропонованого переліку обирає для себе персональні параметри пошуку, які нараховують 5-6 позицій, стабільними позиціями є: *автори, заголовки, теми, дати випуску* (присутні у структурі майже всіх репозитаріїв). Слід звернути увагу на останні 4 позиції, які поки що використовує у своєму репозитарії лише Сумський державний університет та використовувати їх у інших репозитаріях: *топ 10 публікацій та топ 10 авторів*

(де відображені найпопулярніші публікації та автори за кількістю завантажень та переглядів), *часті питання* (питання, які найчастіше задають користувачі по роботі з репозитарієм та відповіді на них), *статистика* (відображає реальні дані щодо інтенсивності використання ресурсів репозитарію та його популярності серед віртуальних користувачів. Наприклад, Електронний архів eSSUIR на 01.11.2012 р.: всього праць – 28519, всього переглядів описів праць на сьогодні – 706750, всього повнотекстових завантажень – 957297, у т.ч. за 2012 р. всього: переглядів – 469302, завантажень – 634361).

Структура репозитаріїв за параметрами *Фонди та зібрання, або Розділи і колекції, або Спільноти та колекції* теж може бути різною (від спрощеного варіанту до складнішого), наприклад :

- **Фонди:** Автореферати та дисертації; Теми (зібрання): Монографії; Навчальні матеріали; Статті; Наукова бібліотека.

- **Розділи і колекції:** Назва збірника наукових праць, Особисті колекції викладачів.

- **Фонди:** Зібрання: Назва збірників наукових праць: Серії: Теми (Історія, Біологія, Географія тощо); Автореферати дисертацій; Матеріали конференцій; Наукова бібліотека.

- **Розділи:** Колекції: Конференції; Монографії; Наукові збірки та нариси; Довідкові та бібліографічні видання: Бібліографічні видання, Словники та довідники; Навчальні матеріали.

- **Фонди:** Зібрання: Видання університету: Теми; Дисертації, автореферати та наукові публікації: Автореферати, Дисертації, Наукові публікації; Довідково-інформаційні матеріали: Довідкові матеріали, Нормативні документи; Матеріали конференцій; Наукова бібліотека: Бібліографічні покажчики, Доклади та презентації НБ, Матеріали науково-практичних заходів, Рідкісні видання; Тематичні колекції: Меморіальний архів професора...: Література про автора, Публікації професора, Світлини; Факультети: Кафедри.

- та ін.

У якості спільнот, фондів, розділів, зібрань, колекцій можуть виступати: інститути; факультети; кафедри; наукові бібліотеки; наукові товариства; дослідницькі центри; музеї історії вузу; журнали; збірники наукових праць; наукові видання університетів (вісники), тематичні колекції авторських матеріалів, номери журналів, серії, типи та види документів: дисертації, автореферати, монографії, збірники наукових праць, статті, бібліографічні посібники, студентські та магістерські роботи тощо. В репозитаріях найчастіше використовують структуру змішаного типу, де у одному списку в якості спільнот (або фондів чи розділів) можуть виступати як інституції та їх підрозділи, так і типи та види документів: періодичні видання, дисертації та автореферати, монографії тощо.

На нашу думку, структура репозитарію повинна бути сформована за чіткими правилами та відображати параметри одного типу: або за *структурою та підрозділами інституції* (наприклад, Інститут: Факультет: Кафедра: а всередині за Типами та видами документів), або за *типами та видами*

документів (наприклад, колекції Інституціонального репозитарію Української академії банківської справи Національного банку України: дисертації та автореферати: автореферати, дисертації; кваліфікаційні роботи студентів: аналітичні роботи, дипломні роботи, конкурсні роботи, курсові роботи, магістерські роботи; монографії, навчальні посібники та ін.: монографії, глави монографій, навчальні посібники, підручники; навчально-методичні матеріали: курси лекцій, навчально-методичні посібники, методичні вказівки та рекомендації; наукові збірники; періодичні видання; статті, тези доповідей, наукові звіти).

Це дасть змогу мати чітке уявлення щодо типо-видового наповнення репозитарію електронними ресурсами та конкретно визначити науковий потенціал кожного структурного підрозділу інституції.

До репозитаріїв, створених на основі ПЗ Dspace можна вносити документи будь-яких типів та видів. Відслідити кількісні показники дуже важко, адже фонди репозитаріїв постійно поповнюються новими електронними документами, а складна структура репозитаріїв значно уповільнює цей процес. Серед *типів та видів документів*, внесених до репозитаріїв, що підтримують ПЗ Dspace, є (приблизне співвідношення за кількістю наповнень від найбільшої до найменшої): статті; тематичні та персональні колекції авторських матеріалів; матеріали конференцій; збірники наукових праць; періодичні видання; рідкісні, раритетні видання; тези доповідей; автореферати дисертацій; навчально-методичні матеріали; магістерські та бакалаврські роботи; дисертації; звіти про науково-дослідні роботи, наукові звіти; збірники положень, збірники; монографії; бюлетені; наукові праці, публікації; патенти; дипломні роботи; курсові роботи; Alma Mater; оверпринти (накладні статей з видань, що не видаються вузом); неопубліковані матеріали; конкурсні роботи; книги; дослідження; презентації; публічні лекції; рецензії; довідково-бібліографічні видання (посібники, словники, довідники); дискусії; інформаційні та рекламні видання вузу; препринти; мультимедійні матеріали; словники; нормативні документи; матеріали наукових конгресів; уніками.

Серед зібрань, представлених у репозитаріях, створені окремі колекції *повнотекстових електронних документів наукових бібліотек*, що мають такі типи та види документів (приблизне співвідношення за кількістю наповнень від найбільшої до найменшої): матеріали конференцій, семінарів і т.п.; статті, публікації співробітників бібліотеки; періодичні видання; бібліографічні матеріали, покажчики; презентації НБ; рідкісні та цінні видання; бібліографічні довідки (тематичні); матеріали про репозитарій та відкритий доступ; історичні праці (історія бібліотек); каталоги книгозбірні; на допомогу студенту, науковцю; українська біобібліографія; технологічна документація; організаційна документація; накази, вказівки; довідкові видання та посібники; матеріали методоб'єднання; монографії та збірники наукових праць; дарунки авторів; електронна доставка документів; інформаційні видання; мемуари і документи; Alma Mater – університет; ілюстративні видання – відроджені шедеври; нормативні видання; штатний розпис.

Типо-видове наповнення ІР, на нашу думку, має відбуватися за чітко сформованою структурою, що відповідає сучасній типо-видовій класифікації документів.

Структура ІР Dspace дозволяє розмістити на сайті ІР корисну інформацію, доступ до якої надається миттєво: корисні посилання (до сайту інституції, сайту наукової бібліотеки інституції та до її електронного каталогу, до інших українських ІР та зарубіжних ІР, переважно російських); інформація щодо ВД (тексти статей щодо ВД; тексти організаційних документів: «Будапештська ініціатива «Відкритий доступ»», «Берлінська декларація щодо відкритого доступу»; бази даних: Директорія репозитаріїв відкритого доступу (The Directory of Open Access Repositories – ROAR), Директорія архівів відкритого доступу (Registry of Open Access Repositories – Open DOAR), Директорія журналів відкритого доступу (Directory of Open Access Journals), РеРЕс: Research Papers in Economics (пошук документів з економіки); рейтинг репозитарію в міжнародній системі Webometrics; і, навіть, фільми, наприклад, «Відкритий доступ в Україні: від окремих островів до глобального середовища» (фільм на 14 хв.) – ІР бібліотеки Сумського державного університету eSSUIR). На сайтах ІР ІР Dspace, без додаткового пошуку у загальній БД документів, можна ознайомитися з різними видами регламентуючої документації щодо організації, функціонування та використання ресурсів ІР. Було виявлено, узагальнено інформацію та пропонуємо при організації ІР використовувати такий пакет документів: Положення про інституціональний репозитарій інституції; Ухвала Вченої Ради про ІР інституції; Наказ про створення ІР; Авторський договір про передачу невиключних прав на використання твору; Авторський договір про передачу невиключних прав на одну працю; Авторський договір про передачу невиключних прав на перелік праць; Авторський договір з видавництвом; Інструкція реєстрації користувача в ІР; Загальні принципи накопичення матеріалів в ІР; Політики ІР; Інструкція «Початок роботи в ІР»; Інструкція з пошуку документів в ІР; Інструкція з розміщення матеріалів в ІР; Інструкція щодо самоархівування авторських робіт в ІР інституції; Інструкція користувача ІР з метою розміщення власної роботи; Методичні рекомендації для викладачів, студентів, аспірантів «Робота з ІР»; Методичні матеріали для викладачів, студентів, аспірантів «Публікація тез конференцій університету в ІР».

Зовсім іншою є структура репозитаріїв, що підтримують програмне забезпечення Eprints, пошук у репозитарії здійснюється:

- *за типо-видовою структурою*: статті, розділи книг, монографії, доповіді на конференціях або симпозіумах, книги, дисертації, патенти, артефакти, виставки, композиції, виступи, зображення, відео, аудіо, набір даних, експеримент, навчальні матеріали, інші. За повнотою наповнення представлені такі позиції: навчальний матеріал; стаття; дисертація (більшу частину займають магістерські дисертації); доповідь на конференції або симпозіумі; зображення; інші; монографія; книга; патент; експеримент; виставка; композиція; відео; набір даних; аудіо; розділ книги.

Останні 6 позицій мають незначні наповнення від 1 до 10 документів. Лише у одній позиції Артефакт документи поки що відсутні.

- *за статусом документів*: опублікований; у процесі публікації; прийнятий до публікації; неопублікований. За повнотою наповнення лідерами є позиції: Опублікований та Неопублікований; далі – У процесі публікації; а потім – Прийнятий до публікації.

Лише в двох репозитаріях Національного університету «Острозької Академії» та Житомирського державного технологічного університету у структурі визначено пошук *за форматом внесених документів*, де з 33 представлених форматів відображені документи у форматі: PDF, MS PowerPoint, Зображення (JPEG), Відео (MPEG), Інші – в репозитарії Національного університету «Острозької Академії»; HTML, PDF, Зображення (JPEG) – в репозитарії Житомирського державного технологічного університету.

Перегляд репозитаріїв, що підтримують програмне забезпечення Eprints здійснюється за темами згідно предметних класифікаторів та бібліотечно-бібліографічної класифікації (ББК), а також виділено окремі колекції: наукові звіти; нормативні документи; методичні матеріали; навчальні матеріали; презентації; наукові збірники; бібліографічні покажчики, документи; довідкові видання; серії, збірники, зібрання творів; збірки творів; автореферати дисертацій; бази даних; наукові дослідження та розробки; види науково-технічної діяльності; матеріали конференцій; монографії; навчально-методичні курси дисциплін; напрями підготовки; наукові видання, наукові друковані видання інституції, наукові праці в інших (у т.ч. міжнародних виданнях); рубрики електронних видань; спеціальності; універсальна десятична класифікація (УДК); інтернет-конференції; відкрите програмне забезпечення (ПЗ) для вузів; дисертації; кращі студентські роботи; періодичні видання; щорічний каталог – випускники; наші досягнення; конкурси; конференції; наші показники; виставки; дипломи та грамоти; захист дисертацій; моделі та інструкції; олімпіади; наші Інтернет-ресурси; публікації в інших виданнях.

Аналіз структури та наповнення репозитаріїв показав, що до електронних архівів можна вносити будь-які документи за будь-якими параметрами пошуку, це залежить від рівня технічної розробленості репозитарію та його подальшої розробки та вдосконалення.

За датами випуску у всіх репозитаріях, незалежно від програмного забезпечення, можна знайти документи: 1789 р., 1793 р., 1795 р., 10804 – 1809 рр., 1811 – 1812 рр., 1816 – 1817 рр., 1821 р., 1825 р., 1834 р., 1837 – 1838 рр., 1840 – 1843 рр., 1845 – 1848 рр., 1850 – 1852 рр., 1855 – 1857 рр., 1859 р., 1861 – 1862 рр., 1864 – 1873 рр., 1876 – 1879 рр., 1883 р., 1885 – 1887 рр., 1889 – 1890 рр., 1892 р., 1894 – 1895 рр., 1897 – 1907 рр., 1909 – 1915 рр., 1917 – 1919 рр., 1923 р., 1925 р., 1927 р., 1929 – 1932 рр., 1934 – 1940 рр., 1948 – 1950 рр., 1952 р., 1954 р., 1956 – 1957 рр., 1960 – 1961 рр., 1963 – 1979 рр., повнота наповнення репозитаріїв документами розпочинається з 1980-2012 рр. включно, видання цих років можна знайти майже в кожному електронному архіві.

Доступ до повнотекстових матеріалів репозитаріїв надається миттєво, самоархівування праць науковцями відбувається за умови реєстрації користувача у репозитарії певної інституції.

Репозитарії забезпечують довгострокове зберігання електронних документів та гарантують вільний доступ до своїх електронних ресурсів.

Основним нормативним документом при створенні репозитаріїв є «Положення про інституціональний репозитарій», у якому визначено політику інституції щодо ВД, апарат його управління, структуру репозитарію, типи та види ЕД до його наповнення, вимоги авторського права, принципи створення ІР. Ці положення дещо відрізняються між собою. Має сенс розробити єдину форму положення, яку б могли використовувати всі бібліотеки, що створюють ІР.

Результати здійсненого дослідження мають свої висновки.

Незважаючи на те, що кількість репозитаріїв в Україні зростає, їх популярність у світовому науковому інформаційному просторі є низькою. Цьому заважає ряд причин:

- про створені репозитарії знають та користуються, як правило локальні користувачі;

- розташування репозитаріїв на університетських веб сайтах у деяких випадках не зовсім зручне (наприклад, репозитарій eDonNUIR можна знайти на сайті бібліотеки у розділі «електронний каталог»; Електронний науковий архів Львівської політехніки знаходиться на сайті бібліотеки у розділі «навігація»), найзручніше розташування репозитаріїв безпосередньо на сайті вузу або бібліотеки вузу;

- наповнення більшості інституціональних репозитаріїв електронними документами не досить значне (автори неохоче надають свої наукові праці до репозитаріїв);

- недостатнє матеріальне забезпечення не дає змоги залучитися надійною підтримкою провайдерів;

- законодавство України з питань авторського права гальмує цей напрям діяльності;

- недостатня кваліфікація бібліотекарів та відсутність у бібліотеці технічних працівників (операторів, інженерів).

Але, все ж таки, створення ІР – це вимога часу і без цього вже неможливо уявити подальший розвиток бібліотек вnz. То ж стратегічне завдання нашої бібліотеки – створення власного електронного архіву на основі кращого досвіду інших бібліотек вnz щодо роботи у цьому напрямі. Завдяки реалізації цього завдання, ми зможемо створити свою модель наукової комунікації, що забезпечує вільний доступ до результатів досліджень та демонстрацію реальних показників якості наукової роботи нашого університету, підвищує його рейтинг, статус та авторитет, а також престиж бібліотеки університету та рейтинг науковців, впливає на інтенсивність розвитку наукових досліджень, їх наукову, соціальну та економічну значимість. Це дасть змогу створити єдину цифрову бібліотеку наукових здобутків університету та гідно представити її на регіональному, національному та світовому рівні наукової інформації.